

**ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI'NDA ÇEVREYE İLİŞKİN  
DÜZENLEMELERİN POLİTİK KAYNAKLARI**

**\*Gündüz AKSU**

**Özet**

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler, çevre ile ilgili politikalar geliştirirken çoğunlukla gelişmiş ülkelerin etkisi altında kalmaktadırlar. Bu durumun iyi bir örneğini de geliştirmekte olan bir ülke konumunda olan Türkiye’de görmek mümkündür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’na çevre konusunun dahil olmasının kaynağı gelişmiş ülkelerle gerçekleştirilmesi arzulanan ilişkilerde aranmalıdır. Çünkü Türkiye’de çevre sorunlarına duyulan ilgi dışsal bir nitelik taşımaktadır. Bu dışsal etki Kalkınma Planları’na da yansımıştır. İlk iki Kalkınma Planı’nda bir yer bulamayan çevre konusu, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer almıştır.

**Anahtar sözcükler:** Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Stockholm Konferansı, Çevre.

**POLITICAL SOURCES OF ENVIRONMENTAL REGULATIONS ON THE THIRD FIVE-  
YEAR DEVELOPMENT PLAN**

**Abstract**

When industrializing countries or industrialized countries develop policies related to the environment, they often remain under the influence of advanced capitalist countries. This is a good example of the situation in Turkey which is a country that can be seen in the industrializing. The source of the inclusion of environmental issues into the Third Five-Year Development Plan, have to be search the desired relations the realization of the advanced capitalist countries. Because interest in environmental issues in Turkey is showing an external attention. This external influence is reflected in the Development Plans. Environment issues which can not find a place in the first two Development Plans, has taken place in the Third Five Year Development Plan.

**Keywords:** The Third Five-Year Development Plan, The Stockholm Conference, Environment.

---

\* Araş. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü  
[aksu\\_gunduz@mynet.com](mailto:aksu_gunduz@mynet.com)

## **Giriş**

II. Dünya Savaşı sonrasında ithal ikameci birikim anlayışı benimseyen Türkiye'nin öncelikli hedefi sanayileşerek kalkınma idi. Sanayileşme ve kalkınma hedeflerini planlama esası ile gerçekleştirmek isteyen Türkiye'de 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT tarafından hazırlanan Kalkınma Planları'nın ilk ikisinde çevreyle ilgili ayrı bir bölüm yer bulamaz iken, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre ayrı bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin gündemine çevre konusunun nasıl girdiğini anlayabilmek için 1970'li yıllarda çevreyle ilgili dünyada yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir.

1970'li yıllarda dünyada çevre ile ilgili sorunlar karşısında ortak bir tavır izleme gereksinimi, çevre konusunu uluslararası platformda tartışılır kılmıştır. 1972'deki Stockholm İnsan Çevre Konferansı sonrasında yayımlanan deklarasyonun Birleşmiş Milletlerce kabul edilmesi, Birleşmiş Milletler'e üye ülke olan Türkiye cephesinde de yansıma bulmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre, "Çevre Sorunları" başlığı altında yer almıştır.

Türkiye, kurucu üyesi olduğu Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen çevreyle ilgili konferansların ardından pek çok uluslararası çevre sözleşmesine taraf olmakla birlikte Avrupa Birliği'ne üye olmak için topluluğun çevre politikaları ile uyum sağlamak amacıyla olmuştur. Gelişmiş ülkelerin çevreyle ilgili politikalarının geri planında var olan kaygılarının arkasında başka sebepler söz konusudur. Çevreye duyulan ilgi ile kapitalizmin içine düştüğü birikim krizinin 1960'lı yılların sonlarına denk gelmesi ilgi çekicidir. Kapitalist sistem içine düştüğü krizden çıkabilmek adına çeşitli arayışlara girmiştir. Aşırı birikimin yatırıma dönüşebileceği alanlar aramaya başlayan sistem, rekabetin ve sermaye yatırımının görece düşük olduğu genellikle kamu yatırımı ile şekillenen eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim gibi alanlarla birlikte hava ve su gibi ticareti pek de mümkün olmayan doğal varlıklara yönelmiştir. Çevre ile ilgili gerçekleştirilen konferanslar, bildiriler veya imzalanan sözleşmelere bakıldığında aslında çevre sorunlarının aşırı üretimden kaynaklandığının bilinmesine rağmen üretimi azaltmadan nasıl bir çözüm bulunacağı hatta doğal kaynakların ticarete konu olup nasıl sermayeye dönüşeceği ile ilgilenildiği görülmektedir. Bu bakımdan çevre konusunu ele alırken kapitalist sistemin çevreyi nasıl ele aldığına incelenmesi gerekmektedir. Çünkü çevre sorunlarının nedeni üretim ilişkilerinde yatmaktadır. Kapitalist üretim sisteminde sermayeyi, iktidarı, üretim araçlarını, teknolojiyi ve emeği ellerinde bulunduran sermaye sahipleri doğaya yönelik yıkımın ve de kıyımın sorumlusudurlar. Sistemin, emeği sömürücü niteliği doğaya da yansımıştır. Türkiye'de kalkınma ve sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek için kapitalist ülkelerle işbirliğine girmesi gerektiği inancı ile onlar tarafından alınan kararlara uyum göstermeye çalışmış, çevrenin korunması ve bir insan hakkı olarak çevre hakkına yasal bir çerçeve kazandırmasına rağmen çevrenin daha fazla tahrip olmasının önünü açmıştır.

Çalışma kapsamında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi incelendiğinden bu plana çevre konusunun dahil olmasını hazırlayan şartların dünya ve Türkiye ölçeğinde neler olduğuna değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle dünyada 1970’li yıllarda çevre politikaları ile ilgili gelişmeler belirtildikten sonra Türkiye’deki gelişmelerden bahsedilmiştir.

### **1970’li Yıllarda Dünya’da Çevre Politikaları İle İlgili Gelişmeler**

Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hem etkide bulunan hem de etkilenen, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır (Keleş vd., 2009, s. 51). Yani çevre, canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimini içermektedir. Çevre kavramının 20. yy’ın sonlarına doğru yaygın bir biçimde kullanılmasına rağmen, çevresel kaynakların kullanılması, tüketilmesi ve bu faaliyetlerden ötürü kirlenmesi yeni bir durum değildir. Çevre sorunlarının ortaya çıkışını tarihin başlarına kadar götürmek mümkündür. Avcı ve toplayıcı insanoğlu toprağı işleyerek tarımsal faaliyetlere başladığı noktada doğa ile arasında olan ilişki biçiminde bir değişikliğe gitmiştir (Kavas, 2011, s. 9) Doğa ile işbirliği halinde yaşayan insanoğlu zamanla doğaya egemen olmaya ve onu sömürmeye başlamıştır. Yani 10.000 yıl önce tarımın gelişimi ile başlayarak üretimin toplumsal örgütlenişinin bütün biçimlerinde çevre yıkımını görmek mümkündür (Foster, 2008, s. 29).

Kapitalist üretim sisteminden önce insan-insan ve insan-doğa ilişkisi uyum temelinde iken, kapitalist üretim sistemiyle birlikte bu ilişki bir sömürü ilişkisine evrilmiştir. Bu bakımdan çevreye ilişkin asıl yıkıcı etkinin Sanayi Devrimi ile başladığını söylemek mümkündür. Kapitalizmin doğuşu ile birlikte karşılıksız kazanç olarak görülen çevrede hızla bir tahribat yaşanmıştır. Sanayileşme ile gelişen kentleşmeden kaynaklanan sorunlar, topraktan daha fazla mahsul almak için gerçekleştirilen uygulamalar, yabancı hayvanların ticarete konu olması gibi bir çok faaliyetle birlikte kapitalizmin genişlemeci eğiliminin tüm dünyayı etki alanına alma girişimi çevreyle ilgili sorunların bölgesel nitelikten global bir niteliğe taşınmasına yol açmıştır. Kapitalist üretim sürecinde bedava olarak görülen doğal kaynaklar, doğanın kapitale bir armağanı olarak görülmenin yanı sıra doğanın üretken güçlerinin emek gücüne bir katkısı olarak da nitelendirilmektedir (Marx’tan aktaran Demirer vd., 1999, s. 83). Kapitalizmde artık insanın doğa ile ilişkisi salt para ilişkisine dönüşmüştür (Foster, 1999, s. 138).

Kapitalizm, II. Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllara kadar altın çağını yaşamıştır. Kâr oranlarında yaşanan artış zamanla üretim araçları ve emeğe yönelik yatırılan sermayede yaşanan bozulmayla birlikte düşüşe geçmiştir (Yılmaz, 2011, s. 9-10). İçine düştüğü krizden çıkabilmek adına hem yatay hem de dikey bir genişleme eğilimine giren sistem, yatay genişleme ile coğrafi alanda yayılcı bir tutum sergilemiştir. Sistem dikey genişleme ile sağlık, eğitim, iletişim, ulaşım gibi emeğin yeniden üretimini sağlayan alanlara yönelirken aynı zamanda hava, su gibi doğal varlıkları da ticari dönüşüme katmaktadır.

Neoliberal politikaların hakim olduğu yeni dünya düzeninde piyasa kutsallaştırılmış ve ulus devlet minimize edilmiştir. Çevre'ye bakıldığında ise düzgün bir piyasanın işleyişi, çevrenin metalaştırılmasına bağlı kılınmıştır. Yıkılmaz (2004: 64) serbest piyasa savunucularının piyasanın düzgün çalışmamasının nedeni olarak ormanların, balık alanlarının, meraların, yer altı ve yer üstü sularının ortak kullanılan kaynaklar olması ve mülkiyet haklarının iyi tanımlanmamış olmasına bağladıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla serbest piyasa savunucuları, doğal kaynakların korunması ve piyasanın düzgün çalışması için bu kaynakların ya özelleştirilmesi ya da bedelini ödeyerek kullanmaya razı olanlar tarafından kullanıma açılması gerekliliğini ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi çevrenin artık bir meta olarak sermayenin birikim sağlamlasına olanak verecek bir araca dönüştürülmesi söz konusu olmuştur.

Çevre'de yaşanan bu anlam değişikliği tarihsel bir süreç izlemiştir. 1960'lı yıllardan itibaren başta ABD olmak üzere birçok ülkede kamusal bir politika olarak ele alınan çevre ve çevrenin korunması için en üst düzeyde örgütlenmelere gidilmiştir (Sarıtaş, 2006, s. 413). Avrupa Birliği'nin de çevre politikaları çok eski bir tarihe dayanmamaktadır. Kurucu anlaşmalarından olan Roma Antlaşması'nda çevreyle ilgili bir madde olmamakla birlikte sadece nükleer enerji konusunda bazı güvenlik önlemleri belirlenmiştir. Çevre kirliliğini önlemek amacıyla 1970'li yıllardaki düzenlemeler daha çok kimyasal maddelerin denetimi, içme suyu ve yerüstü sularının korunması, enerji santralleri ve motorlu taşıtlardan kaynaklanan hava kirleticilerin kontrol edilmesi ile ilgilidir (Duru, 2007, s. 2). Daha geniş kapsamlı çevre politikalarının oluşumu ile ilgili taleplerin artması da bu döneme rastlamaktadır. Bu talepleri arttıran gelişmelerden birisi İtalyan Fiat otomotiv sanayi şirketinin başkanlığındaki birkaç uluslararası şirket yöneticisinin oluşturduğu "Roma Kulübü"nü desteklediği çalışmalardır. Nüfus artışının, ekonomik büyümenin ve doğal kaynakların israf derecesinde tüketilmesinin ileriki yıllarda çok daha büyük tehditler oluşturacağını ortaya koyan bu çalışma ile çevre ile ilgili kaygıların arttığı görülmektedir (Budak, 2000, s. 113-114). Çevrenin kullanılması ve tüketilmesi noktasında büyük paya sahip sermaye sınıfının çevre sorunlarına karşı bu denli duyarlı olması ironik bir durumdur.

Avrupa Topluluğu'nda çevre konusu ilk defa 1971 yılında, Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından hazırlanan belgede bir çevre koruma faaliyet planının hazırlanması önerisi ile kendisine yer bulabilmiştir (Budak, 2000, s. 114). 1972 yılında Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen Stockholm İnsan Çevre Konferansı, çevre sorunlarının uluslararası platformda ele alındığı ilk büyük toplantıdır. Çevreye ilişkin konuların hem politika hem de ekonomi ile ilişkili olduklarını gösteren bu konferansta alınan kararlar birliğin çalışmalarına da yansımış ve 1973 yılından itibaren birliğin çevre politikalarının temelini oluşturan, belirli dönemler halinde uygulamaya konulan eylem planları hazırlanmıştır (Batal, 2010, s. 1).

1973-1976 dönemini kapsayan Birinci Çevre Eylem Programı'nda, topluluğun çevre politikasının hedefi, topluluk vatandaşlarının çevresinin ve yaşama koşullarının, yerleşim ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesidir. Topluluk içinde yaşam ve çalışma koşullarının geliştirilmesi ve uyumlaştırılması hedefini taşıyan bu programda çevre alanında herhangi bir yetki öngörülmemiştir (Budak, 2000, s. 29). Bu programda tanımlanan ilkeler, kirliliğin kaynağında önlenmesi, çevresel kaygıların tüm planlama ve karar verme süreçlerine dahil edilmesi, "kirleten öder ilkesi", topluluk politikalarının sanayileşmekte olan ülkeler üzerindeki etkisinin dikkate alınması, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi, çevre bilincini arttıracak eğitim faaliyetlerinin teşvik edilmesi, yerel, bölgesel, ulusal, Avrupa Topluluğu veya uluslararası düzeyde eyleme geçilmesi, ulusal düzeydeki çevre programlarının uyumlaştırılması ve koordinasyonudur (Duru, 2007, s. 6). Burada dikkat çekici olan ilkeler uluslararası işbirliği ve ulusal çevre programları arasında koordinasyon ve uyumun gerçekleştirilmesidir. Böylelikle sanayileşmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılık derecesi artacaktır.

### **1970'li Yıllarda Türkiye'de Çevre Politikaları İle İlgili Gelişmeler**

Sanayileşme ile ortaya çıkan çevre sorunları başlangıçta etkileri aşılabilir gözüktüğünden önem verilmemektedir (Atauz, 2000, s. 199). Ama 20. yy'dan itibaren etkileri ulus üstü hissedilen ve aşılamayacak boyutlara ulaşan çevre sorunlarına karşı ülkelerin soruna tek tek yaklaşımının sonuç vermeyeceği düşüncesinden yola çıkılarak beraber hareket etme kararı almalarına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen konferanslar sonucunda alınan kararlar Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Sanayileşme çabasında olan bir ülke olarak Türkiye'de çevre politikalarının belirleyici unsurları kalkınma ve sanayileşmedir (Güler, 1997, s. 21). Yani çevre ile ilgili alınacak kararların sanayileşme ve kalkınmalarını engellemeyecek nitelikte olmasına önem verilmektedir. Çevre konusu, ilk kez ayrı bir bölüm altında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) yer bulabilmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ele alınan çevre konusuna değinmeden önce Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre konusunun nasıl ele alındığına değinmekte fayda vardır.

1960'lı yıllarda Türkiye ekonomik ve sosyal alanlarda planlı kalkınma modelini uygulamaya çalışmıştır. Beşer yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planlarında, ekonomik ve sosyal alanlar başta olmak üzere birçok alanda politikalar belirlenmiştir (Ökmen, 2003, s. 114). 1960'lı yıllar dünyada çevre sorunlarının politika konusu olması, Türkiye'de de etkisini göstermiştir. 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de çevre sorunları ile ilgili 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve kısmen de 1937 tarihli Orman Kanunu dışında bir düzenlemeye gidilmemiştir (Görmez, 2007, s. 157). Çevre ile ilgili plan ve program yapılmamasının sebebi, çevrenin korunmasına ilişkin bir bilincin henüz gelişmemesi ve henüz sanayileşmeden kaynaklanan kirliliğin ve hızlı kentleşmenin yol açtığı sorunların

çözülemez boyutta görülmemesidir. Türkiye'nin bu dönemde ilgilendiği tek konu hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmektir (Budak, 2000, s. 424).

Türkiye'de çevre politikalarının önemli belirleyicilerinden biri, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından her beş yılda bir hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planları'dır. 1963-1967 arasındaki yılları kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevreye ilişkin doğrudan bir bölüm yoktur. Ama bu planlarda çevreye dolaylı olarak atıfta bulunan bölümler vardır (Akdur, 2005, s. 194).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "İktisadi ve Sosyal Hedefler" başlığı altında Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin ve sağlık seviyesinin yükseltilmesi amacı ile çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir (DPT, 1963, s. 39). Ayrıca planda belediye kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı (DPT, 1963, s. 419), çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi konusunda halkın da katılımı esas alınmaktadır (DPT, 1963, s. 413). Halkı yüksek bir yaşama seviyesine ulaştırma amacı taşıyan bu planın Avrupa Topluluğu'nun Birinci Çevre Eylem Programı'nda belirtilen çevre politikasından etkilendiği görülmektedir (Budak, 2000, s. 425). Bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkan gecekondululuğu (Tokuçoğlu, 1993, s. 19) ile ilgili ayrılmış olan bölüm, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevreye ilişkin dolaylı bir değinimin olduğu bir diğer bölümdür. Bu kapsamda gecekondululuğun haritaları çıkarılarak, gerekli altyapı hizmetlerinin gecekondululuğun sahipleri ile belediyelerin müşterek çalışmaları ile gerçekleştirileceği belirtilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise çevreye ilişkin olarak değerlendirilebilecek olan "Toprak ve Su Kaynakları", "Ormancılık" gibi bölümler çevre konusunu daha çok sektörel bazda sanayileşme ile ilişkilendirerek ele almıştır (DPT, 1968, s. 309-342).

Çevre konusunu ayrı bir bölüm altında inceleyen ilk plan 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'dır. Plandaki bu bölüm hazırlanırken, Stockholm Konferansı ile Avrupa Birliği Çevre Eylem Politikalarından etkilenildiği ve çevre politikalarının temelinde kirliliği giderme ve azaltma düşüncesinin olduğu görülmektedir (Akdur, 2005, s. 1994).

### **Çevreye İlişkin Düzenlemelerin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Yer Almasının Politik Kaynakları**

Türkiye'de çevre sorunlarına duyulan ilgi dışsal bir nitelik taşımaktadır. Avrupa Birliği'ne üye olma çabası, Topluluk ülkelerince benimsenen politikalara uyum sağlamayı gerektirdiğinden gerek ekonomik, sosyal gerekse çevre ile ilgili politikalar belirlenirken dışsal etkilerin yoğun olduğu görülmektedir. Ekonomik yeniden yapılanmaların dışsal etkilerin yoğun olduğu askeri darbelerin ardından gelişmesi bu etkiyi daha da çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. 1960 askeri darbesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası ile Türkiye'de kalkınma ve sanayileşme hareketi planlama dahilinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra doğrudan

sömürgeciliğin yerini alan kalkınma retoriği yeni dönemin eşitsiz ilişkilerini meşrulaştıran bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Başkaya, 2009, s. 18). Bu kavram ile sanayileşmemiş veya sanayileşmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin buldukları noktaya erişebilmelerinin mümkün olduğuna inandırılmışlardır.

Türkiye, 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık anlaşması imzalayarak Avrupa Birliği'ne üye olma sürecine girmiştir. Uluslar üstü bir niteliğe sahip olan ve dünya ekonomisinin büyük bir kısmını yönlendiren ülkelerden oluşan Avrupa Birliği çatısı altındaki ülkelerde yapılan sanayi yoğun üretim çevre tahribatını kaçınılmaz kılmaktadır. Avrupa Topluluğu'nun 1957'de imzaladığı kuruluş anlaşmalarından biri olan Roma Antlaşması, çevreye veya çevre politikalarına ilişkin maddeler içermemektedir (Budak, 2000, s. 25). Roma Antlaşması'nda ortak bir pazar oluşturma hedeflendiğinden serbestleştirme esastır. Ama anlaşmanın 36. maddesi uyarınca üye devletlerin malların serbest dolaşımını engellemesi, çevre politikaları ile ilgili üye devletlerin mevzuatlarının yönergeler yoluyla uyumlaştırılması söz konusu olmuştur (Budak, 2000, s. 111). Çevre ile ilgili yönergeler yoluyla gerçekleştirilmek istenen uyumlaştırma çabalarının sebebi üye devletlerin farklı çevre koruma mevzuat ve standartlarının malların serbest dolaşımını önünde bir engel teşkil etmesidir (Baykal, 2006, s. 104). Topluluk, Roma Antlaşması'nın 100. ve 235. maddelerine dayanarak çevre ile ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. 100. madde ile ortak pazarın işleyişini doğrudan etkileyecek olan ülke yasaları arasında uyumlaştırma sağlama yetkisi verilirken, 235. madde ile de topluluk hedeflerinin gerçekleştirilmesi için Anlaşma'da düzenlemenin bulunmadığı konular hakkında gerekli düzenlemeleri yapma yetkisi verilmiştir (Sarıkaya, 2004, s. 1). Ekonomik, siyasal, kültürel alanlarda Avrupa ülkeleri arasında bütünleşmeyi amaçlayan birlik, bu sebepten ötürü sermaye, mal, hizmet ve emeğin dolaşımının gerekliliğinden hareketle, ekonomik etmenlerde önemli bir rolü olan çevre konularını ilgi alanı içinde görmeye başlamıştır. Çevreyle ilgili sorunlar, tarım, sanayi, enerji, turizm gibi ekonomik faaliyetleri etkilediğinden, konuyla ilgili ortak politikalar oluşturma ihtiyacı doğmuştur (Duru, 2007, s. 1).

Dünyanın çevre sorununa yaklaşımı açısından dönüm noktası olarak nitelenebilecek 1972 yılında yapılan Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nı izleyen tarihlerde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de çevre ile ilgili yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. 1972 yılında Stockholm İnsan Çevre Konferansı ile çevreye olan ilgi artmış, Çevre Sorunları Vakfı, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu ve Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur (Ökmen, 2003, s. 112). Devlet Planlama Teşkilatı'nda bakanlıklar arası eşgüdüm sağlamak ve Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu'nu kurma görevi Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu'na verilmiştir (Derilioğlu, 2007, s. 8). Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu, yerleşme, kentleşme, çevre sorunları gibi alanlarda inceleme ve araştırma yapmaktadır (Doğan, 2004, s. 13).

Türkiye ile birlikte 113 ülkenin katıldığı, çevre bilincinin gelişmesinde ve çevre konusunun uluslararası alana taşınmasında önemli bir işleve sahip olan Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nda çevre koşullarında iyileşmenin, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderilmeden sağlanamayacağı görüşü savunulmuştur. Ayrıca çevrenin korunmasına yönelik faaliyetlerin kalkınmanın önünde bir engel olmayacağı ileri sürülmüştür (Toprak, 2003, s. 62). Bu noktada kalkınma kavramı ve çevre arasında kurulan ilişkide gelişmiş ülkeler tarafından meydana getirilen yanılısamaya yer vermek gerekmektedir. Ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş olarak sınıflandırılmakta ve bu sınıflandırma ülkeler tarafından da içselleşmektedir. Kalkınma kavramı ile de gelişmiş ülkeler konumuna ulaşabileceği konusunda ikna edilen ülkeler ayrıca çevre koruma girişimlerinin kalkınma önünde bir engel oluşturmayacağına dair de inandırılmaktadırlar. Az gelişmiş veya gelişmiş ülkeler şeklinde yapılan ayrımın kaynağı, gelişmiş ülke olarak nitelenen ileri kapitalist ülkelerin çevre sorunlarının asıl sorumlusu olarak az gelişmiş ülkeleri görmesidir. Az gelişmiş ülkelerdeki yoğun nüfusun asgari yaşam standardının altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmalarından dolayı çevre tahribatının daha fazla olduğu düşüncesine dayanan gelişmiş ülkeler, yaşam standardını arttırmanın yolunun kalkınmadan geçtiğine ve bu hususta az gelişmiş ülkelere yardımda bulunmaları gerektiğine dair bir görüş benimsemiş ve benimsetmişlerdir (Budak, 2004, s. 411).

Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nın ardından yayımlanan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Deklarasyonu uyarınca merkezi ve yerel yönetimlere çevre ile ilgili sorunların çözümüne yönelik politika ve programlar geliştirmesi yönünde büyük sorumluluk düşmüştür (Ertürk, 2009, s. 324). Dünya için bir uzlaşma metni sayılan 27 maddelik deklarasyon, pek çok ülke gibi Türkiye'de de etkisini Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre konusunun girmesi şeklinde göstermiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ülkedeki su, hava ve kıyı gibi belirli çevre sorunlarının planlama sistemi içerisinde incelenmesi gerekliliği belirtilmekle birlikte, çevreye gösterilen ilginin, ülkenin sanayileşerek kalkınma hedeflerini saptıracak nitelikte olmaması gerektiğinden bahsedilmiştir (Ökmen, 2003, s. 115; Arat, 2000, s. 167). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hedef sanayileşerek kalkınmayı sağlamaktır. Planın önsözünde Başbakan Ferit Melen'in belirttiği gibi Türkiye'nin 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak olması ile ekonomik ve sosyal yapılar bakımından birbirine benzeyen ve sanayileşmede ileri düzeylere ulaşan AET ülkeleri seviyesine ulaşmak için sanayileşmeyi sağlamak, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmek durumunda olduğundan, çevre ile ilgili hususların sanayileşmeyi yavaşlatacağı düşünülmüştür (DPT, 1973, s. 2). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda insan ve çevre arasındaki ilişkinin düzenlenmesi için ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanması dolayısıyla sanayileşme ve kalkınma hedeflerini engelleyecek çevre politikalarının benimsenmeyeceği belirtilmiştir. Bu planda, kurulacak sanayilerin kirlenici faaliyetlerinin önceden kestirilmesi öngörülmüştür ki bu durum çevre politika araçlarından olan önleyici çevre politikaları ile ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra Kalkınma Planı uyarınca ülkedeki çevre sorunlarının belirlenmesi, halkın çevre ile ilgili eğitilmesi, ülke dışında yaşanan



gelişmelerin yakından izlenmesi ve Ankara'nın hava kirliliğinin önlenmesi gibi konular planda çevre ile ilgili yer alan diğer ilkeler arasında sayılabilir (Ökmen, 2003, s. 115-116).

Türkiye'de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan sonra çevre konusunun planlarda yer almasının asıl kaynağı dünyada Roma Kulübü'nün Raporları, Stockholm İnsan Çevre Konferansı ve aynı dönemde çevre sorunları konusunda oluşan kamuoyunun Türkiye'de de karşılık bulmaya başlamasıdır (Görmez, 2007, s. 158). Çevre ile ilgili düzenlemeler yapılmasına rağmen, çevreye bakış da pek bir değişiklik olmamıştır.

### **Sonuç**

1960'lı yılların sonu gelişmiş ülkeler öncülüğünde çevreye olan ilginin arttığı bir dönemdir. Çevre sorunlarının artık bölgesel olmaktan çıkıp tüm dünyayı tehdit etmesinden dolayı oluşan kamuoyunun etkisiyle gerçekleşen Stockholm İnsan Çevre Konferansı, Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, Kyoto Protokolü gibi çeşitli oluşumların ardından yayımlanan bildirimlerle çevre sorunlarına ilişkin neler yapılması gerektiğine, çevrenin korunması ve geliştirilmesi hususunda ülkelere ve daha da özeldir insanlara yol gösterecek kararlar alınmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından 1972'de gerçekleştirilen Stockholm İnsan Çevre Konferansı'ndan sonra Türkiye ulusal bir çevre politikası geliştirme çabası içerisine girmiştir. Türkiye'nin çevre ile ilgili politikaları Devlet Planlama Teşkilatı öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ilk iki Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevreyle ilgili bir bölüm olmamasına rağmen Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nın ardından hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na çevre konusu dahil edilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre ile ilgili düzenlemelerin yer almasında özellikle Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nda alınan kararların etkili olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin seviyesine gelebilmek için plan ve programlara dahi isim veren "kalkınma" retoriği ile Türkiye gibi sanayileşmesini henüz tamamlayamamış ülkelerin çevre sorunlarına en çok yol açan ülkeler olmaları savından hareketle, çevre ile ilgili uygulamalarda uluslararası alanda alınan kararlardan etkilenilmektedir. Stockholm İnsan Çevre Konferansı'nın ilkelerinden biri olan sağlıklı ve insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşama ilkesi 1982 Anayasası'nda da dikkate alınmıştır. 1982 Anayasası'nın 56. maddesi uyarınca, "herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir." şeklinde anayasaya dahil olan çevre hakkı olgusu yine dışsal etkilerin yoğun olduğu bir dönemde Türkiye'nin gündemine girmiştir. Türkiye gibi sanayileşmekte olan ülkelerde çevre ile ilgili alınan kararlar ve politikalar ülkenin iç dinamikleri tarafından değil, dışsal etkiler altında belirlenmektedir. Stockholm, Rio, Kyoto gibi konferans ve protokoller, çevre ile ilgili yaptırımlar getirmekten ziyade gelişmiş ülkeler tarafından yön verilen politikalar neticesinde bağımlılık dereceleri

artan sanayileşmekte olan ülkelerin kaynaklarına ulaşma konusunda ortaya çıkan farklı uygulamaları uyumlaştırma çabası olarak da nitelendirilebilir.

Nazmiye Ejder ve İrfan Erdoğan'ın da (1997) belirttiği gibi insanlık sorunu olarak nitelendirilebilen çevre sorununun yaratıcısı günümüzdeki egemen kalkınma anlayışını biçimlendiren ekonomik yapı yani kapitalist sistemdir. Kapitalist sistem, emek üzerinde gerçekleştirdiği sömürüyü doğa üzerinden de gerçekleştirmekte, çevre ve insan sağlığını bozucu koşullara duyulan tepkiler karşısında da kendini haklı çıkaran ve de meşrulaştıran ekonomik girişimlerde ve ideolojik yanılsamalarda bulunmaktadır. Çevre sorunlarına karşı gerçekleştirilen bu girişimler, çevre sorunlarını azaltmaktan ziyade sistem için yeni büyüme alanları yaratmaktadır. Çevre sorunlarını artan nüfusun yaratmış olduğu baskıyla ilişkilendiren görüşler de mevcut olmakla birlikte bu söylem daha çok gelişmiş ülkeler tarafından fazla nüfusu ile çevre sorununa yol açtıkları iddia edilen azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik kullanılmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte kırlardan kentlere yönelen yoğun göç hareketleri kentsel çevreyi etkilemekle birlikte çevre sorununu sadece artan nüfusa bağlamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Çevre sorunu üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklandığı için en fazla üretim ve tüketimin gerçekleştiği gelişmiş ülkeler bu sorunda daha çok paya sahiptir. Dolayısıyla önemli olan nerede kaç kişinin yaşadığı değil, kimin ne kadar tükettiğidir.

İçinde bulunduğumuz küresel ekolojik krizin asıl yaratıcıları gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerdir. Doğal kaynakların bir lütuf gibi sunulduğu azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere teknolojik rantı tükenmiş üretim aşamalarını taşıyan gelişmiş ülkeler, tehlikeli atıkları ile doğal çevreyi tehdit etmektedir. Neoliberal politikalarla birlikte sermaye, mal, hizmet, bilgi akışkanlığının gelişmiş ülkeler lehine yaşanmasını, politikacıların “Çok Uluslu Şirketler”in hizmetine girmesi takip etmiştir. Sermayeyi kendi ülkelerine çekmek için yarışır hale gelen ülke yönetimleri daha fazla tavizler vererek hem insan hem de çevre üzerindeki bu yıkıcı etkiye ortak olmaktadır.

**Kaynakça**

- Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumu*, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Araştırma Dizisi: 23, Ankara.
- Arat, Z. (2000). 1970’lerden Sonra Çevrede Kurumsal Yapının Gelişimi., *Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Atauz, A. (2000). Çevreci Sivil Toplum Hareketinin Yakın Tarihi. *Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Başkaya, F. (2009). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: Maki.
- Batal, S. (2010). Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özellikleri. *Mevzuat Dergisi*, ISSN 1306-0767, 148.
- Baykal, S. (2006). Avrupa Birliği’nde Malların Serbest Dolaşımı ve Çevrenin Korunması: Farklı Menfaatler Arasında Denge Arayışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), 103-129.
- Budak, S. (1999). *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası, Avrupa Topluluğu’nun Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyum Sorunu*, İstanbul: Buke.
- Budak, S. (2004). Uluslar Arası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Katılım. Marın M. C. Ve Yıldırım U. (Ed.). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler* içinde (s. 385-430). İstanbul: Beta.
- Demirer, G. N., Demirer, T., Doğmuş, E. Duran, M., Görgün, T., Hünler, K., Özbolat, N., Özbudun, S., Orhangazi, Ö., Yapıcı, K. (1999). *YDD Kıskaçında Çevre ve Kent*, Ankara: Ütopya.
- Derilioğlu, G. (2007). *Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı ile Türkiye’deki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Doğan, C. (2004). Çevre Sorunlarının Tespitinde Ortaya Çıkan Kirliliklerin Mahalli İdarelerce Temizlenmesi, İlgili Hareket Alanını Belirleyen Normatif Pozitif Hukuk Kuralları. *Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi*, Ankara, 19.
- DPT (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967, Ankara.
- DPT (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara.
- DPT (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977, Ankara.
- Duru, B. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası. Erhan Ç. ve Senemoğlu D. (Ed.), *Avrupa Birliği Politikaları* içinde, Ankara: İmaj.
- Ejder, N. ve Erdoğan İ. (1997). *Çevre Sorunları, Egemen ve Marksist Anlayışın İlettikleri Üzerine*, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Ertürk, H.(2009). *Çevre Bilimleri*, Ekin Yayınevi, Bursa.

- Foster, J. B. (2008). *Savunmasız Gezegen, Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, H. Ünder (Çev.). Ankara: Epos.
- Görmez, K. (2007). *Çevre Sorunları*, Ankara: Nobel.
- Güler, Ç. ve Çobanoğlu, Z. (1997). *Kalkınma Planlarında Çevre Sağlığı*, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi: 38, Ankara.
- Kavas, A. (2011). *Türkiye'deki Gönüllü Çevre Örgütleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Keleş, R. (2009). *Çevre Politikası*, Ankara: İmge.
- Ökmen, M. (2003). *Kent Çevre ve Globalleşme*, İstanbul: Alfa.
- Sarıkaya, H. Z. (2004). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları, *Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*, 14 (1), 1-10.  
[http://www.skatmk.itu.edu.tr/e-Dergi/14\\_1\\_1-10.pdf](http://www.skatmk.itu.edu.tr/e-Dergi/14_1_1-10.pdf)
- Sarıtaş, İ. (2006). Küreselleşme, Erdem, T. (Ed.). *Feodaliteden Küreselleşmeye, Temel Kavram ve Süreçler* içinde (s. 387-426). Ankara: Lotus.
- Tokuçoğlu, B. (1993). Çevre Sorunları ve Kentleşme, *Ekoloji Dergisi*, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı Yayını, 6, 19-21.  
[www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/6-5.pdf](http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/6-5.pdf)
- Toprak, Z. (2003). *Çevre Yönetimi ve Politikası*, İzmir: Anadolu.
- Uğurlu, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*, İstanbul: Örgün.
- Yılmaz, G. (2011). Koruma'dan Kurtarma'ya Geçiş Sürecinde Doğal Varlıklar: Doğa Ve Kültürün Metalaşması, *Koruma ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu*, 12-13 Mayıs Ankara.
- Yıkılmaz, N. (2004). *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.